

2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968. – 464 с.
3. Болезни нервной системы / Под ред. Мельничука П.В. – М.: Медицина, 1982. – 368 с.
4. Вартамян Г. А., Петров Е. С. Эмоции и поведение. – Л.: Наука, 1989. – 144 с.
5. Гончарук П. А. Психология навчання. – К.: Вища школа, 1985. – 140 с.
6. Выготский Л. С. Вопросы детской (возрастной) психологии // Собр. соч. – М., 1984. – Т. 4. – С. 243-285.
7. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. – СПб.: Питер, 2000. – 656 с.
8. Эмоциональный стресс / Под ред. Леви Л. – Л.: Медицина, 1970. – 328 с.
9. Еренков В. А. Воспитание здоровой психики у детей и подростков. – К.: Здоровье, 1978. – 109 с.
10. Петровский А. В. Личность, деятельность, коллектив. – М., 1982. – 255 с.

В данной статье авторы анализируют особенности адаптационного периода связанного с вступлением в новые условия среднего общеобразовательного процесса. Указывают на причины, факторы, которые способствуют дезадаптационным процессам, при этом формируется угроза психологического здоровья молодых людей. У публикации раскрываются важные мотивационные компоненты адаптации подростков к условиям учения, описываются теоретико-методологические подходы адаптационного процесса, и наводятся результаты анкетного опросника родителей относительно мотивационного выбора будущей профессии. Результаты исследований разрешили авторам сформулировать выводы и рекомендации родителям, педагогам и практическим психологам в системе образования.

The given article deals with peculiarities of adaptive period connected with entrance to educational establishment. It points out to reasons and factors which result into disadaptive processes and forming the threat of infringement of mental health of young people. This publication lays the stress on the most important motivational component of adults' adaptation in terms of school training, it describes theoretical and methodological approach of adaptive process and results of questionnaire of parents concerning on motivational choice of profession. Results of research have allowed authors to form conclusions and suggestions for parents, teachers and practical psychologists in educational system.

Статтю подано до друку 16.10.2012.

©2012 р.

Г. В. Гладуш (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Психологічні аспекти толерантності все більше набувають наукового інтересу в контексті виховної діяльності підростаючого покоління. Надмірно агресивні тенденції сучасного суспільства вимагають знаходження альтернативних шляхів їх зниження або запобігання. Одним з напрямків зменшення агресивних проявів у суспільстві вважаємо виховання толерантності серед молоді.

Метою даної статті є висвітлення емпіричних даних про психологічні аспекти проявів толерантності підлітків.

Толерантність неоднозначно сприймається як на побутовому, так і на науковому рівні: її зміст неоднорідний, не піддається чіткій операціоналізації, оскільки не зводиться до окремої властивості, показника, характеристики. Така ситуація ускладнює постановку емпіричних наукових завдань і вибір адекватного психодіагностичного інструментарію.

Огляд наукової літератури показав, що основним психологічним змістом поняття толерантності є усвідомлення індивідом багатомірності суспільного буття, повага до особистості, терпиме ставлення до індивідуальних відмінностей людей, до їх поглядів, світобачень та вірувань (О.Асмолов [1], Г.Бардієр [2], С.Бондирєва та Д.Колесов [3], О.Клепцова [6], Д.Леонтьєв [7], Г.Солдатова [9]). Толерантна установка є стійкою у часі індивідуально-психологічною характеристикою особистості, її якістю. В основі толерантної поведінки лежить позитивне значення своєї та іншої унікальності, сприйняття цього факту як блага, як цінності (О.Асмолов, С.Братченко, Б.Гершунський, В.Маралов, А.Маслоу, В.Франкл). Будучи інтегральною характеристикою індивіда, толерантність дозволяє успішно адаптуватись у зовнішньому середовищі, не припускати конфронтацій і розвивати позитивні взаємовідносини з собою і навколишнім світом (Г.Солдатова [9], В.Маралов [8]).

Зважаючи на вищесказане, нами був обраний інтегральний підхід в оцінці толерантності підлітків, який передбачав урахування ряду суттєвих складових цього багатоаспектного явища. Зокрема, при виборі психодіагностичного інструменту, ми спирались на структуру толерантності, описану С.Братченком [4] у відповідності з традиційною тріадою когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів.

Когнітивний компонент толерантності полягає в усвідомленні і прийнятті людиною усієї складності, багатовимірності як самої життєвої реальності, так і варіативного її сприйняття, а також відносності, неповноти і суб'єктивності власних уявлень про картину світу. Когнітивна інтолерантність – навпаки, виходить з позиції наявності «норми», «відповідності правильному», і тому відкидає саму можливість множинності поглядів, зводячи всякі розбіжності між поглядами і оцінками різних людей до помилок і, відповідно, неприйняття відмінностей. Емоційний компонент толерантності має особливе значення у вимірі комунікативної ситуації, коли співрозмовники мають потребу набутися деякої спільності, відновити розрив людських зв'язків. Компенсувати, пом'якшити можливі розбіжності між співрозмовниками в когнітивній або поведінковій площинах, перешкоджаючи їх переростанню в міжособистісне протистояння і нетерпимість дозволяє емпатія. Емпатія – безоцінна і в цьому сенсі по суті своїй толерантна. До поведінкової толерантності відноситься велике число конкретних умінь і здібностей, серед яких виділяють здатність до толерантного висловлювання і відстоювання власної позиції як точки зору, готовність до сприйняття думок і оцінок інших людей як до вираження їх точки зору, що має право на існування, – незалежно від міри розбіжності з їх власними поглядами, здатність до взаємодії з «різномудними» і уміння домовлятися (погоджувати позиції, досягати компромісу і консенсусу) тощо.

У відповідності з вищезазначеними ознаками, у дослідженні нами була використана батарея тестів, що дозволяла виміряти кількісні та описати якісні характеристики досліджуваного явища. Оцінка показників та рівнів толерантності старших підлітків відбувалась з використанням методики «Індекс толерантності» (Г.Солдатова, О.Кравцова, О.Хухлаєв та Л.Шайгерова); методики виміру рівня толерантності підлітків (В.Магун, М.Жамкочян, М.Магура); методики діагностики комунікативної толерантності В.Бойка; методики «Типи етнічної ідентичності» Г.Солдатової та С.Рижової; опитувальника здібності до емпатії А. Мехрабіана та Н.Епштейна.

Експериментальне дослідження проводилось протягом 2010-2012 років на базі трьох навчальних закладів міста Києва: загальноосвітніх №15 та № 126 і гімназії НПУ імені М.П.Драгоманова. Всього в експерименті взяли участь 165 підлітків 8-9 класів віком 14-15 років.

Методика «Індекс толерантності» (Г.Солдатова, О.Кравцова, О.Хухлаев та Л.Шайгерова) дозволила визначити рівень загальної толерантності досліджуваних та таких її складових, як етнічна, соціальна толерантність та толерантність як риса особистості (табл. 1).

Таблиця 1

**Рівні прояву різних видів толерантності
(за методикою «Індекс толерантності» Г.Солдатової, О.Кравцової, О.Хухлаєвої та
Л.Шайгерової)**

N=165

Шкали	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Етнічна толерантність	28	16,96	97	58,78	40	24,24
Соціальна толерантність	21	12,72	96	58,18	48	29,1
Толерантність як риса особистості	39	23,63	94	56,96	32	19,39
Загальна толерантність	31	18,78	95	57,58	39	23,63

Як засвідчують дані, найбільше високого рівня виявлено за шкалою толерантності як риси особистості (23,63% досліджуваних), що говорить про більшу готовність підлітків до позитивних установок у взаємодії з оточуючими, які мають іншу думку, ніж з тими, хто відноситься до іншого соціального прошарку (12,72%) чи національності (16,98%). Відповідно, і низького рівня більше зафіксовано за показниками соціальної толерантності (29,1%) та етнічної (24,24%), ніж особистісної (19,39%). В цілому підлітки виявляють як загальну толерантність, так і окремі її види переважно на середньому рівні.

Середній показник загальної толерантності по вибірці також відповідає середньому рівню цієї властивості і складає 85,25 балів. Такі результати засвідчують, що для підлітків характерно поєднання як толерантних, так й інтолерантних рис. Тобто, в окремих випадках вони можуть проявляти толерантність, в інших – нетерпимість. Крім того, толерантність може мати місце у ставленні до однієї категорії осіб, і не виявлятися у ставленні до інших.

Середні показники виділених в методиці видів толерантності представлено на діаграмі (Рис. 1).

На діаграмі видно, що найменш вираженою є соціальна толерантність (25,4 бали), друге місце посідає етнічна толерантність (26,6 балів), найвищі показники толерантності як риси особистості: середній бал – 29,3. Тобто найбільшу нетерпимість підлітки схильні виявляти до таких соціальних груп, як бродяги, убогі, психічно хворі, приїжджі. Неприязнь до такого контингенту людей може бути пояснена тим, що у суспільстві така неприхильність активно культивується, соціальних програм, спрямованих на захист подібних верств населення, замало і пропагуються вони не так активно, як більш прибуткові споживацькі проекти. Етнічні та расові відмінності викликають меншу неприязнь підлітків, що знову ж такі відбиває загальний стан

суспільних тенденцій, де позиція етнічної толерантності більш чітко визначена та представлена на рівні виховних засад як дошкільної, так і шкільної педагогіки.

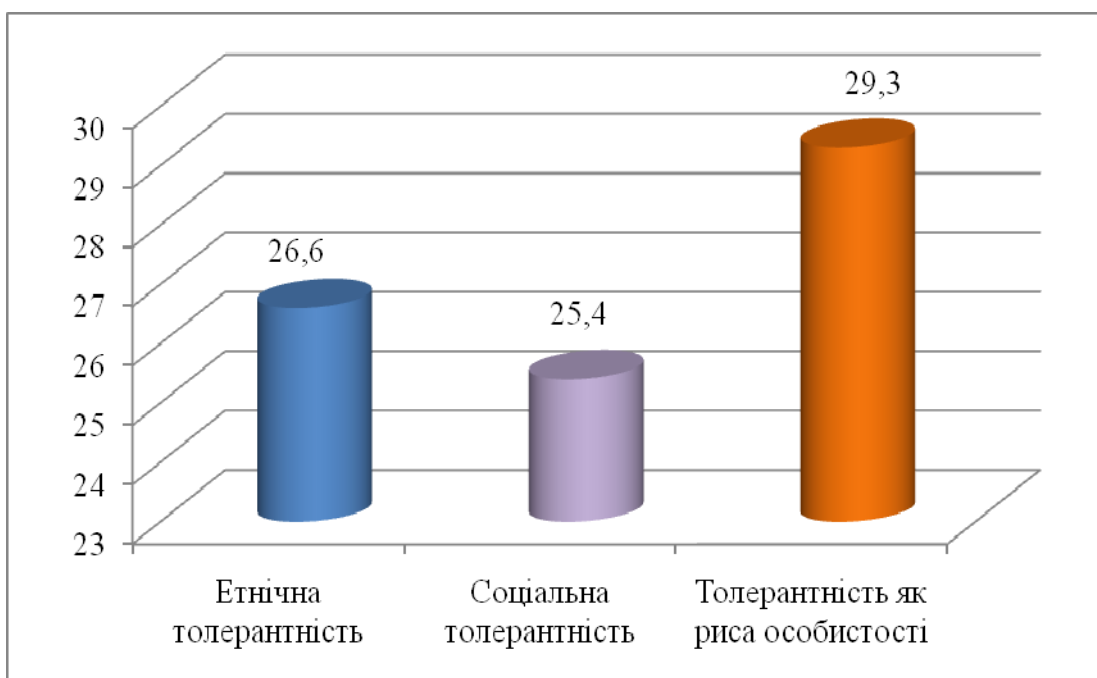


Рис. 1. Розподіл середніх показників толерантності серед старших підлітків

Більш терпимими підлітки готові бути до тих, хто має іншу думку, опонентів. Вони схильні принаймні вислухати іншу точку зору, з більшою долею терпимості припускають можливість іншої думки у суперечках. Водночас, вони непримиримі з грубістю, безтактністю по відношенню до себе. Все це засвідчує зв'язок толерантності з віковими ознаками: пошуком себе, ідентифікацією з собі подібними («своїми») і непримиримим ставленням до тих, хто є «чужим», незрозумілим, нецікавим або «огидним» тощо.

Використання методики виміру рівня толерантності (В.Магун, М.Жамкочян, М.Магура) дозволило виділити рівні толерантних установок підлітків (дуже високий, високий, середній, нижче середнього та низький) з більш широкого кола толерантних виявів: толерантність до інших націй, представників інших культур; до інших поглядів та думок; толерантність до відступу від загальноприйнятих норм, правил, стереотипів; толерантність до складності та невизначеності оточуючого світу тощо.

Вибір п'ятирівневого розподілу показників дозволив диференціювати високий та надвисокий рівні, визначаючи останній також деструктивним, як і низький (це положення ми обґрунтовуємо тим, що надмірне, неадекватне обставинам підвищення толерантності може вести до збільшення уразливості людини, зниження її диференціальної чутливості, що становить загрозу індивідуальності особистості, її ідентичності).

Результати розподілу даних за рівнями прояву толерантності досліджуваних (за методикою В.С.Магуна, М.С.Жамкочьян, М.М.Магури) наведено у таблиці 2, де дуже високий рівень толерантності відповідав балам від 202 до 240, високий – від 161 до 201, середній – від 130 до 160, нижче середнього – від 89 до 129, низький – від 48 до 88 балів.

**Розподіл за рівнями розвитку толерантності старших підлітків
(за методикою В.С.Магун, М.С.Жамкочян, М.М.Магура)**

N=165

Дуже високий (202-240)		Високий (161-201)		Середній (130-160)		Низький (89-129)		Дуже низький (48-88)	
Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
6	3,6	21	12,7	92	55,7	38	23,1	8	4,8

Як засвідчують дані табл. 2, для підлітків переважним є середній рівень вияву толерантності (55,7% досліджуваних). 12,7% підлітків показали високий рівень толерантних установок. Проте, наявний і досить високий сукупний показник (31,5%) деструктивних рівнів толерантності: 3,6% серед досліджуваних підлітків мають дуже високий рівень, 23,1% – низький, 4,8% – дуже низький. Варто зауважити, що такий розподіл не заперечує даним, отриманим за шкалою загальної толерантності методики Г.Солдатової та ін. (табл. 1), що підтверджує валідність отриманих результатів.

Поведінковий компонент толерантності привертає найбільшу увагу дослідників. Вивчення поведінкового аспекту толерантності/інтолерантності, що виявляється у спілкуванні, відбувалось з використанням методики діагностики комунікативної толерантності В.Бойка. Тест включає 9 шкал, середні показники вираження яких представлено на рис. 2 (максимальний показник за кожною шкалою складає 15 балів).

Аналіз середніх показників за шкалами (рис. 1) показав, що найменшу толерантність підлітки виявляють при зіткненні з некоммукабельними якостями партнерів, які викликають у них фрустрацію та агресію (шкала 4, середній бал – 6,4). Низький поріг терпимості у спілкуванні має місце і в ситуаціях образи, безтактності з боку оточуючих, що спричиняє незручність і прагнення помститися, не прощаючи іншим помилок (шкала 7, середній бал – 6,2).

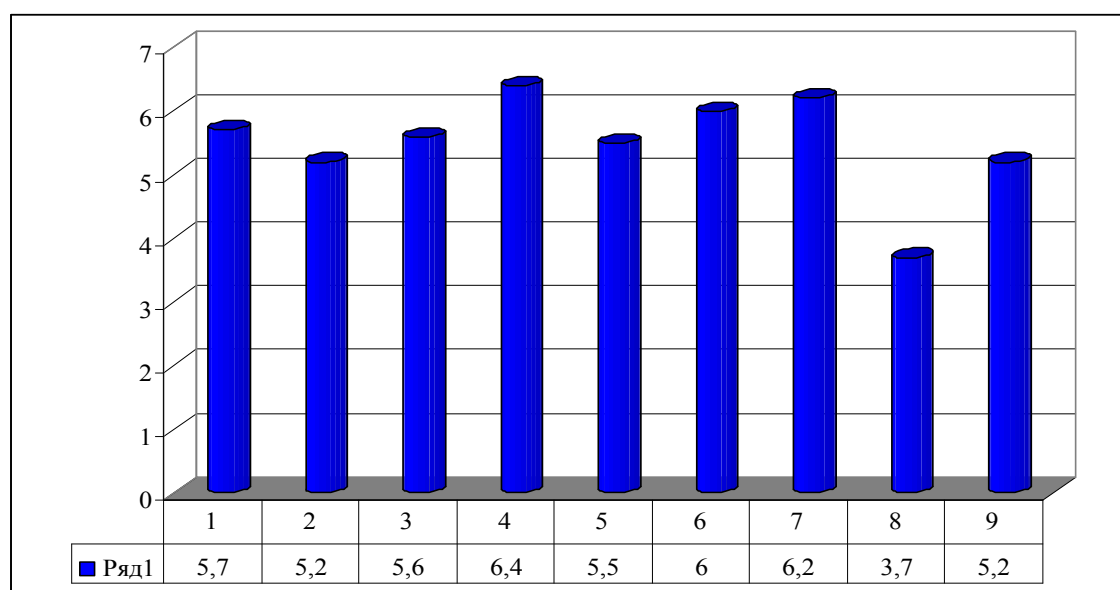


Рис.2. Середні показники шкал тесту комунікативної толерантності В.Бойка

Рейтинговий розподіл показників шкал методики В.В.Бойка

Рейтинг	Номер шкали	Зміст шкали	Середній Бал
1	Шкала 8	Нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, що створюється іншими людьми	3,7
2	Шкала 9	Невміння пристосовуватися до характеру, звичок і бажань інших	5,2
2	Шкала 2	Використання себе як еталон при оцінці поведінки і образу думок інших людей	5,2
3	Шкала 5	Прагнення переробити, перевиховати партнерів.	5,5
4	Шкала 3	Категоричність або консерватизм в оцінках інших людей	5,6
5	Шкала 1	Неприйняття і незрозуміння індивідуальності іншої людини	5,7
6	Шкала 6	Прагнення підігнати партнера під себе, зробити його «зручним»	6,0
7	Шкала 7	Невміння прощати іншим помилки, незручність, ненавмисно заподіяні вам неприємності	6,2
8	Шкала 4	Невміння приховувати або згладжувати неприємні відчуття при зіткненні з некоммунікбельними якостями партнерів	6,4

Дещо перевищеним виявився показник 6 шкали (6,0 балів), який засвідчує виражене прагнення підлітків підганяти партнера «під себе», роблячи його «зручним». Це говорить про збереження в старшому підлітковому віці дитячого егоцентризму, невміння або небажання стати на сторону іншої людини, яка відрізняється за віком, переконаннями, особливостями поведінки.

Найбільшу толерантність, як показало дослідження, підлітки проявляють до фізичного або психічного дискомфорту, що створюється іншими людьми (3,7б.). Це говорить про розвиненість терпимого ставлення до людей, що відрізняються психодинамічними властивостями та рівнями особистісних досягнень.

Інші показники тесту мають середній рівень вияву, що відповідає нормативному. В цілому рейтинг показників шкал комунікативної толерантності представлено у табл. 3 (шкали 2 та 9 мають однакові середні показники, а тому і однаковий рейтинговий номер 2).

Узагальнений показник комунікативної толерантності має дещо перевищений щодо нормативності рівень і складає 53,4 бали. В цілому дані за цією методикою підтверджують наше припущення щодо невисокої толерантності підлітків, що виявляється в міжособистісних взаємодіях, і супроводжується в деяких ситуаціях агресивними формами реагування: роздратування, образу, обзивання, підозрілість тощо.

Ступінь вираження етнічної толерантності за методикою «Типи етнічної ідентичності» Г.Солдатової та С.Рижової оцінювалась на основі таких критеріїв, як: рівень «негативізму» у відношенні до власної та інших етнічних груп, поріг емоційного реагування на інше етнічне оточення. Типи ідентичності в тесті розподіляються в континуумі, де з одного боку має місце відмова від ідентичності, коли фіксується негативізм та нетерпимість по відношенню до власної

етнічної групи, з іншого – національний фанатизм як вищий ступінь негативізму та агресії до інших етнічних груп (табл. 4). Можливий діапазон балів: від 0 до 20. Гіперідентичність у міжетнічних взаємодіях виявляється у різноманітних формах етнічної нетерпимості: від роздратування і відстоювання політики зниження їх прав та свобод до агресивних, насильницьких дій проти даної національної групи. Етноогоїзм, етноізоляціонізм та етнофанатизм представляють собою ступені гіперболізації етнічної ідентичності. Етнотолерантність та етнічна індіферентність – форми гіпоідентичності, що представляють собою відхід від власної етнічної групи або розмивання етнічної належності, її неактуальність.

Таблиця 4

Вираження типів етнічної ідентичності старших підлітків

Типи етнічної ідентичності	Середній бал
Етнотолерантність	4,7
Етнічна індіферентність	10,6
Позитивна етнічна ідентичність (норма)	15,8
Етноогоїзм	5,2
Етноізоляція	5,6
Етнофанатизм	8,8

Як видно з табл. 4, в досліджуваній групі спостерігається перевага позитивної нормативної етнічної ідентичності (середній показник – 15,8 балів). Проте, мають місце і прояви етнічної індіферентності, неактуальності чи невизначеності етнічної приналежності (10,6 балів) та схильність проявляти нетерпимість до деяких національних груп, демонструючи агресивність та непримиренність (етнофанатизм – 8,8 балів). Найменше підлітки схильні виявляти етнотолерантність (4,7 балів), що виявляється у пошуках стійких соціально-психологічних ніш поза етнічним критерієм; етноогоїзм (5,2 бали), що передбачає напругу у спілкуванні з представниками інших етнічних груп і визнання за своїм народом права вирішувати проблеми «за рахунок інших»; етноізоляція (5,6 балів), що виявляється у переконанні неперевершеності свого народу, визнанні необхідності в «очищенні» національної культури, негативному ставленні до міжетнічних шлюбів, ксенофобії.

При обробці даних тесту нами були помічені деякі відмінності у вираженості цих показників у групі дівчат та хлопців. Так, при збереженні переваги нормативної етнічної ідентичності і у хлопців, і у дівчат (15,3 б. та 16,1 б. відповідно), хлопці виявляють більше установок нетерпимості та агресії щодо інших національних груп: етноогоїзм (6,3 б. на відміну від дівчат, у яких цей показник становить 3,5 б.), етноізоляція (6,6 б. та 4,3 б. відповідно), етнофанатизм (10,1 б. та 7,1 б.) відповідно. При цьому етнотолерантність (7 б. та 2,6 б.) та етнічна індіферентність (11,3 б. та 10,1 б.) також є більш вираженими у хлопців, ніж у дівчат. Очевидно, такий широкий діапазон виявів етнічної ідентичності серед хлопців обумовлений їх індивідуально-особистісними властивостями, переконаннями, цінностями, аніж гендерними стереотипами.

Отже, оцінка етнічної толерантності засвідчила в цілому нормативний розвиток етнічної ідентичності сучасних українських школярів підліткового віку, але факт підвищення установок на агресивне реагування та притиснення прав інших національних груп (особливо серед хлопців) засвідчує необхідність включення в корекційні заходи вправ на підвищення національної свідомості, що може стати альтернативою підняттю власного «Я» за рахунок приниження гідності та прав інших.

Емоційний компонент толерантності відображає чуттєвий її аспект і виявляється у доброзичливому, неагресивному, емпатійному ставленні до оточуючих. З метою оцінки цього аспекту толерантності використовувався опитувальник здібності до емпатії А. Мехрабіана та Н.Епштейна. Емпатія, як співпереживання та співчуття один одному в процесі спілкування, сприяє ідентифікації себе з людиною, яка знаходиться в ускладненому положенні і наданню їй при можливості відповідної допомоги.

Опитувальник А.Мехрабіана та Н.Епштейна побудований за принципом самооцінки особистістю емпатійних здібностей в ряді життєвих ситуацій. Отримані результати, згідно авторської ідеї, розподіляються за чотирма рівнями: високим, середнім, низьким та дуже низьким (табл. 5).

Таблиця 5

**Рівні вияву емпатії серед старших підлітків
(за опитувальником А. Мехрабіана та Н.Епштейна)**

N=165

Рівні емпатії	Хлопці N=75		Дівчата N=90		Разом	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	14	18,5	26	28,8	40	24,2
Середній	32	42,6	38	42,2	70	42,4
Низький	24	32,0	20	22,2	44	26,6
Дуже низький	5	6,6	6	6,6	11	6,6

Емпатія у досліджуваній виборці підлітків виражена переважно на середньому рівні, причому і у хлопців, і у дівчат цей показник майже співпадає (42,6% та 42,4% відповідно). Співпадають також показники дуже низького рівня (по 6,6% в обох групах). Відмінності спостерігаються на високому рівні, який є більш вираженим у дівчат (28,8% на відміну від 18,5% у хлопців) та низькому рівні, де переваги мають місце у вибірці хлопців (32,0%, на відміну від 22,2% у дівчат). Середні показники даної властивості демонструють ту ж тенденцію (рис. 3).

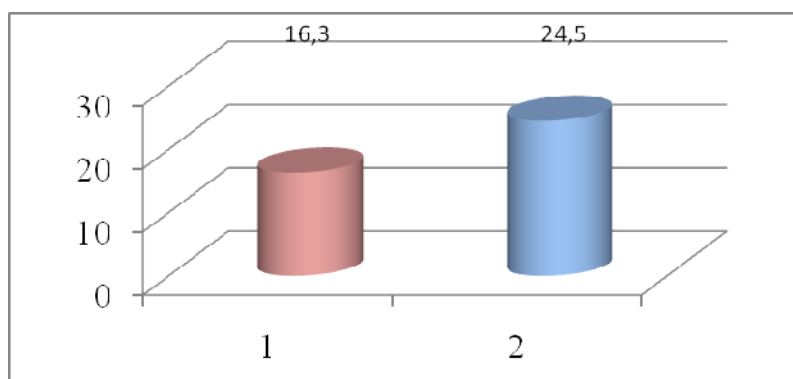


Рис. 3. Розподіл середніх показників здібності до емпатії серед хлопців та дівчат (за опитувальником А.Мехрабіана та Н.Епштейна)

1 – хлопці, 2 – дівчата

Отже, у дівчат спостерігаються більш високі показники шкали емпатії, ніж у хлопців, проте й ті, й інші знаходяться у рамках середнього рівня вираження емпатичних властивостей, оскільки за авторською стандартизацією тесту область середніх значень для дівчат є вищою, ніж для хлопців (23-29 балів – для дівчат, 17-25 балів – для хлопців). Таку тенденцію автори

пояснюють впливом культурних особливостей, очікувань та стереотипів, що виявляються у підкріпленні більшої чутливості та співпереживання у жінок та заохочення більшої стриманості у чоловіків.

Згідно отриманих емпіричних даних можна зробити *висновок*, що толерантність у підлітковому віці знаходиться на стадії формування і відбиває як властивості періоду дорослішання, так і характер толерантних установок, що існують у суспільстві та власній системі цінностей.

Формування толерантності у школярів, починаючи з підліткового віку, допоможе їм у майбутньому сформувати стійку громадянську позицію особистості, повагу і терпиме ставлення до інакшості, вміння знаходити консенсус і вирішувати складні ситуації чи питання з позиції миру.

Толерантність дає унікальну можливість людству для взаємозбагачення і взаєморозуміння, для співпраці та створення соціальної міжнаціональної стабільності. Виховання толерантності підростаючого покоління сприятиме підвищенню їх громадянської культури, неупередженій оцінці дій та вчинків, поважному ставленню до прав або точок зору інших.

Література

1. *Асмолов А. Г.* Толерантность : от утопии – к реальности / А.Г. Асмолов // На пути к толерантному сознанию. – М. : Смисл, 2000. – 255с.
2. *Бардиер Г. Л.* Социальная психология толерантности : [Монография] / Бардиер Галина Леонидовна. – СПб. : Изд-тво СПбУ, 2005. – 120с.
3. *Бондырева С. К., Колесов Д. В.* Толерантность (введение в проблему). / С.К.Бондырева, Д.В.Колесов. – М. : МПСИ; Воронеж : НПО „Модем”, 2003. – 240 с.
4. *Братченко С. Л.* Психологические основания исследования толерантности в образовании. // Педагогика развития : ключевые компетентности и их становление : Материалы 9-й науч.-практ. конф., Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 2003. – С. 104-117.
5. *Гершунский Б. С.* Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования / Б.С. Гершунский. // Педагогика. – 2002. - №7. – С.3-12.
6. *Клепцова Е. Ю.* Психология и педагогика толерантности: Учебное пособие для слушателей системы дополнительного профессионального педагогического образования / Е. Ю. Клепцова – М. : Академический Проспект, 2004. – 176с.
7. *Леонтьев Д.* К операционализации понятия толерантность // Вопросы психологии. – 2009. – № 5. – С. 3-16.
8. *Маралов В. Г.* Проблемы ненасилия в религиозных и педагогических концепциях / В.Г. Маралов, В.А. Ситаров. // Педагогика толерантности. – 1998. – №3-4. – С.66-96.
9. *Солдатова Г.* Практическая психология толерантности, или как сделать так, чтобы зазвучали лучшие струны человеческой души? / Г.Солдатова. // Век толерантности. – 2003. - №6. – 60-78.

В статье освещены результаты эмпирического исследования психологических аспектов толерантности подростков. Показаны некоторые гендерные различия в проявлениях толерантности. В частности, указывается на более развитый эмоциональный компонент толерантности (эмпатии) у девочек и повышение установок на агрессивное реагирования у мальчиков в контексте этнической толерантности. Сделан

вывод о недостаточном уровне общей толерантности подростков и необходимости его повышения путем целенаправленного формирования.

The article highlights the results of an empirical study of psychological aspects of teenagers' tolerance. It shows some gender differences in the manifestation of tolerance. In particular, it points out to a more developed emotional component tolerance (empathy) in girls and increase plant response to aggressive reaction in boys in the context of ethnic tolerance. It is concluded that insufficient general tolerance of adolescents and the need for its improvement through targeted formation.

Статтю подано до друку 22.10.2012.

©2012 р.

А. А. Чернов (м. Київ)

СТАВЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ДО МОРАЛЬНИХ НАСТАНОВ ЯК ПРОЕКЦІЯ ЙОГО ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ

Моральний розвиток особистості надзвичайно тісно пов'язаний з її загальним психічним розвитком, особливо в молодшому шкільному віці. З одного боку моральний розвиток, - це внутрішній процес дозрівання дитини та розширення її світосприйняття, що на початкових етапах повністю зовнішньо детермінований і регулюється оточенням дитини завдяки виховним впливом, який відображається у системі заохочень та заборон. З іншого боку, моральне дозрівання особистості дитини взагалі відбувається через формування внутрішньої системи її ставлень до навколишньої дійсності. Ці ставлення на ранніх етапах розвитку носять несвідомий характер, але в процесі дозрівання дитини вдосконалюються та усвідомлюється нею і вже значно менше залежать від зовнішніх впливів на неї.

Мета статті: Обґрунтувати важливість та необхідність вивчення ставлень молодшого школяра до моральних настанов як проекції його особистісного розвитку.

Молодий шкільний вік – етап онтогенетичного розвитку, межі якого відповідають періоду навчання дитини в початковій школі (від 6-7 до 10-11 років). Соціальна ситуація розвитку в цей віковий період – це перехід до систематичного шкільного навчання, коли відбувається інтенсивне формування основних компонентів учбової діяльності. Саме на цьому віковому етапі дитина вчиться набувати знання, оволодіває прийомами і навичками учбової діяльності. Провідним пізнавальним процесом стає мислення (Л.С. Виготський), яке стимулює виникнення і розвиток таких новоутворень цього віку як: рефлексія, аналіз, внутрішній план дій. З'являється здатність до довільної регуляції поведінки, самоконтролю та самоорганізації, на якісно вищій рівень розвитку піднімається мотиваційно-потребова сфера, що дає змогу дитині діяти не безпосередньо, а керуючись певними цілями, правилами поведінки. Для молодшого школяра характерним є моральний реалізм – судження про моральну сторону вчинку за його результатами без урахування мотиву (за Ж. Піаже). Змінюються взаємини з людьми, поступово втрачається безумовний авторитет дорослої людини і все більшого значення починають набувати стосунки з ровесниками, вони стають більш інтенсивними. У дитини формується досить стійкий статус у системі ділових і особистісних стосунків у товаристві однолітків, складається відносно стійка самооцінка як особистості, так і учня [5].

У 6-11 років окрім активного вдосконалення психічних процесів відбувається і засвоєння дитиною моральних норм та правил. Суспільство висуває нові вимоги до особистості школяра, які в порівнянні із вимогами до дошкільника стають більш суворішими. Важливість переходу від